

Müziğe Bir Bakış ve Ülkemizde Klasik Gitar

*An Overview to Music and
The Guitar in Turkey*

Doç.Dr. **Ahmet Kanneci**
Hacettepe Üniversitesi
Ankara Devlet Konservatuarı
Gitar Sanat Dalı Başkanı
kanneci@kanneci.org

Özet: Gitar göreceli olarak yurdumuzda daha geç kabul edilmiş bir sazdır. Bu makalede kültür tanımından çıkılarak, şahsi deneyimlerle ortaya atılmış bir repertuar seçme sistemi önerilmiştir. Diğer ülkelerle oluşmuş açığın kapatılması amacıyla eğitim kurumlarında oluşturulan repertuarlarda ülkemiz kaynaklı eserlere yer verilmesinin gereği önerilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kültür, Gitar, Müzik Okulları, Gitar Eğitimi, Gitar Repertuarı.

Abstract: *The guitar has gained relatively late adoption in Turkey as a musical instrument. To remedy the gap due to this late adoption, this article proposes a repertory selection method based on the author's own experience as well as general notions of culture. It is argued that having repertories of local pieces available at musical schools is an effective method of closing this gap.*

Key words: *Culture, Guitar, Music Schools, Guitar Education, Guitar Repertory.*

Giriş

Klasik Gitar 19. yy'dan bu yana toplumların ilgisini her geçen gün daha fazla çekmektedir. Artan ilgi, bu saza beraberinde belirgin bir popülerlik kazandırmıştır. Popülerlik akla gelmeyecek problemleri oluşturabilir. Bu durumda klasik gitarın da bazı problemleri oluşmuştur. Gençlerin çok ilgi gösterdiği gitarın repertuarı ciddiyetle ele alınmalı, gerekirse korunmalıdır. Tanımadan emek verilen çalgı faydadan ziyade zarar getirebilir. Bu durumda, en azında ülkemiz kaynaklı gitar repertuarının tamamı, tüm özellikleri belirtilerek ilgilenenlere sunulmalıdır. Kişiler bunlar içerisinde düşünüklerine uygun olanları bilinçli olarak seçebilmelidir.

Kendileriyle sanatsal çalışma ve fikirlerinden yararlanma olanağı bulduğum; Alirio Diaz, Jose Tomas, Julian Byzantine, Javier Hinojosa gibi dünyaca ünlü gitaristlerle birlikte; ayrıca Türk sanat hayatının seçkin simalarından olan meslektaşlarım Turgay Erdener, Ertuğrul Bayraktar, İstemihan Taviloğlu, Ertuğ Korkmaz'da benim hayatıma dünya görüşümün oluşması bakımından çok katkı sağlamışlardır. Edindiğim düşünce ve tecrübelerimi ülkemdeki gitar meraklılarının yararlanması için toparlamayı amaç edindim.

Kültür ve Sanat

"Gelişmiş ülkeler" tanımı toplumlara değişik şekillerde yansıtılmaktadır. Belki de en yaygın olanı ekonomik yönden ele alınanıdır. Bu da ülkelerin gayri safi milli hasılları baz alınarak yapılan tanımdır. Ekonomik güçlenme, ekonomik güçsüzlüğü zaman içerisinde etkisi ve daha sonra idaresi altına alma yolunda akıllıca olamayan politikaları hedef edinmiştir. Bu ise yeryüzünde genel bir huzursuzluk ortamı yaratmaktadır. Ülkelerin siyasi sınırları değiştirilmekte veya değiştirilmeye çalışılmaktadır. Sonuç insanlığa tarihler boyu sürekli felaketler, huzursuzluk ve acı getiren savaşlar olmaktadır. Bu durum ise ekonomik güçlülüğü tek hedef haline getiren ülkelerin işine yaramakta ve rant elde etmektedirler.

Dünyanın her geçen gün değişen dengeleri, ülkelerin yönetimlerini ekonomiye endeksleme yolunda pozitif ivmeli yönetim şekilleri, bir şekilde sanatın yaşamdan eksilmesine neden olmaktadır. Binlerce yıldır insanlığın düşünme ve estetik anlayışına büyük katkıları olan sanat, zaman içerisinde gerçek kimliğinden sıyrılıp sadece eğlence aracı yapılmaya çalışılmaktadır. Aslında gerçek ise, sanatın öneminin arttığıdır.

Sanat genelde görsel, işitsel algılara hitap etmekle birlikte, çok küçük şekilde kokusal, dokunuşsal ya da tadımsal algıları da kapsamaktadır. Kurumsallaşmış yanı ise, görsel ve duyuşsal olan kısmına odaklanmıştır.

Müzik ses ve zaman sanatı olduğu gibi, sanatın da en önemli alanlarından biridir.

8 Toplumlar müzikle daima iç içe yaşamıştır. Tarihsel gelişiminde değişik aşamalardan

geçen müzik, özellikle barok çağıdaki şekillenmesiyle günümüzde de kullanılan hale getirilmiştir. O çağda düzene koyulan ve evrensel dile dönüştürülen müzik gelişerek bugünkü şeklini almıştır. Teknoloji ise yeni boyutlar getirerek uluslar arası platformda değişim ve ulaşım problemlerine büyük kolaylıklar getirmiştir.

Toplumların temeli költürdür. Siyasi sınırlar her ne kadar geçerli olsa da asıl ülke sınırlarını belirleyen költürel sınırlardır. Költürel çeşitliliğin oluşturduğu zenginlikler kalıcı ve huzurlu toplum oluşumunda çok geçerlidir. Sanatsal felsefe, költürel yaşam için çok önemli bir kaynaktır. Teknolojiye esir bir sanat düşünülemez. Zira sanat doğru ve güzele ulaşımında yardımcı olacak kurallarını ve değerlerini binlerce yıl süren ve sürekli gelişmeyle devam eden deneyimler sonucu belirlemiştir. Bu kuralların bilincinde olan sanat yaşamı ise özgür olarak gelişimine devam eder. Amaç insanlığı güzelliklerle eğitmek, eğitirken de düşünmeye davet etmektir. Düşünmeyen toplumların yok olma tehlikesi mevcuttur.

Gelişmiş olarak kabul edilen toplumların bestecilerinin ya da halklarının gerçekleştirdikleri müzikler sanat dünyasında ön plana çıkmıştır. Çıkmakla kalmayıp gittikçe artan güzellik ve sayıda eserler sanat dünyasını adeta kaplamıştır. Bunlar hep olumlu gelişmelerdir.

Zaman içerisinde, uzağa gidip müzik dünyasına genel bir bakış yaptığımızda, repertuarın çok büyük bir yüzdesinin Avrupalı uluslara, kalan küçük kısmının ise Amerikalı uluslara ait olduğunu görebiliriz. Dikkat edildiğinde dünya nüfusunun yarısından fazlasının, müzik dünyasında adının geçmediği görülebilir. Söz konusu sanat ve de sanatın müzik kolu olduğunda bir eksiklik olduğu düşüncesi akla gelir. Bu bölgeler dışındaki toplumlarda müzik sanatının olmadığı düşünülemez. Bahsedilen, adı geçmeyen ya da az geçen ülkelerden biri de Türkiye diyebiliriz. Bunu belirtmekteki gerçek ise ülkemizin bu konuda yeterli tanıtım yapamadığı gerçeğini ortaya çıkartır. Ülkemizde, geleneksel müzik alanında çağlar boyunca yapılan çok değerli çalışmalar vardır. Dahası bu çalışmalar belgelenmiştir. Arşivlerde olan bu belgelerin sergilenmesi ülkemiz adına çok önemli kazanç sağlayabilir.

Müzik Eğitimi ve Üniversitelerin Yeri

Ülkemizde 1980'li yılların ortalarına doğru müzik eğitimi veren kurumlar üniversitelere bağlanmıştır. Üniversitelere bağlanması doğal olarak bu kurumların bilimselleşmesi yönünde çok olumlu gelişmelere neden olmuştur. Fakat üniversite ile bütünleşmesinde ciddi eksiklikler olduğu düşüncesindeyim. Müzik yaşamının en önemli kısmını eğitim oluşturuyor gibi görünse de, müziksel faaliyetlerin tamamı bir bütündür ve en ufak bir aksama uğraşların tamamlanmamasına neden olur. Bunlar eğitimin haricinde müzikle ilgili işletme, üretim, iletişim gibi gerekli alanlardır. Üniversitemizde eğitim

haricinde çok önemli olan yukarıda bahsettiğim konularda hiçbir zaman ortak çalışma gerçekleştirilmemiştir.

Bir müzisyen eğitim görerek yetişir. Yetişmiş bir müzisyen ise yeteneğini ve bilgisini dinleyici karşısında sergilemek ister. Düşüncelerini, araştırma ve deneyimleri sonucu edindiği yenilikleri yayınlamak ister. Yıllar içerisinde edindiği ustalığını audio ya da audio-visual kayıt etmek ister. Bu kayıtların öncelikle ülkemizde, daha sonra tüm dünyada ilgilenenlerin edinmesi amacıyla markete çıkmasını arzu eder. Uluslararası konser, kayıt, doküman değişimi yapılmasını diler. Teknolojinin getirdiklerinden müzik alanında yararlanılmasını ister. Bu gün ülkemizin gerçeği, üniversitelerin sadece eğitim kısmını üstlendiği, diğer çok önemli konuların ise özel kişi ve kuruluşlara bırakıldığıdır. Vitrin özel kişi ve kuruluşlara bırakılınca şahsi zevkler ülke müzik yaşamında çok öne çıkmaktadır. Bu durum zamanla müziğin bilimsel olarak ele alınmaması ve hatta ekonomik ya da politik düşüncelere alet olması gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Sonuç ise bir anlamda binlerce yıllık birikimin hazin bir şekilde tahrip olması ve hatta yok olmasıdır.

Ülkemiz Müziğinin Tanıtımı

Ülkemizde dünya standartlarının altında olmayan çok ilgi uyandıracak, üstün nitelikli müziğimiz vardır. Problemin ülkemiz müziğinin yurt içi ve yurt dışında tanınmamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Teknolojik gelişmeler tanınması yolunda çok olanaklar getirebilir. İçinde bulunduğumuz yıllarda audio, audio-visual kayıtlar, konserler, festivaller, basın, yayıncılık, televizyon, radyo, arşiv ve kütüphaneler, bilgisayar gibi iletişim imkanı tanıtım konusunda yararlanılabilecek kaynaklardır.

Yapılması gerekli tüm işlemler bir ekip çalışmasını gerektirir. Sürekli iletişim içerisinde olacak birimler, bütün oluşturarak organize bir şekilde hedefe doğru gidilmesini sağlayacaktır. Yurt dışı ile sürekli iletişim şarttır. Aynı zamanda ihtiyaç duyulduğunda ihtiyaç duyulan konuyla ilgili başvurulacak adresin de tanımlı olması gereklidir. Henüz böyle bir organizasyon ülkemizde kurulmamıştır. Dahası kültürümüz açısından çok önem taşıyan böyle bir konunun ihtiyaç olduğunun bile farkına varılmadığı düşünülebilir. Klasik gitar, dünya üzerinde oldukça yaygın kullanılan bir sazdır. Müzik okullarında çok öğrenci bu sazın eğitimini almaktadır. Birçok uluslar arası festivaller, gitar icra yarışmaları yapılmaktadır. Bu tip faaliyetler ülkelerin kültürünü tanıtmaya ve değişim yaparak zenginleştirme açısından çok önem oluşturmaktadır.

Uluslar arası ilişkilerin en önemlilerinden birisi müziktir. Bu iddialı cümlenin altında yatan bir gerçek vardır. Bir toplumun müziği dinlendiğinde duyarlı bir kulak tarafından tanınır. Bunun anlamı o müziğin belirli bir toplum ya da kültürün izlerini taşıdığıdır.

Günümüzde, var olmak için yapılan savaşımın belki daha da zor olanı varlığını sürdürülebilmek için yapılanı olmuştur. Nükleer savaş araçlarının keşfiyle birlikte

başlayıp, daha sonra insan yaşamının güvenliğini temin amacıyla oluşturulan uluslar arası kuruluşlar yavaş yavaş dünyadan sıcak savaş felaketini silmeye başlamıştır. Sıcak savaşın uluslar arası kontrolü ile birlikte soğuk savaş dönemini başlatmıştır. İnsani çıkarların ötesine giden çıkarıcı düşünce tarzı eskiden kalma isteklerini başka şekillerde elde etmenin yollarını araştırmaya başlamışlardır. Bu konuda açıkça olmasa da amaç; çok rahat olmaması, pahalı olması ve insan kaybına neden olması nedeniyle sıcak savaş yerine değişik yöntemlerle bir ülkenin içine sızmak haline gelmiştir. Görülen o ki kültür ve eğitim şekillendirilmesi bir ülkeyi entegre etme konusunda etkin bir yöntem olmaktadır. Özellikle temel eğitimin ve kitle iletişim araçlarının yaygın kullanılması bu amacın gerçekleştirilmesi konusunda çok etkili olmasını sağlayabilir.

Yaşadığımız dönemde radyo, televizyon, ses dinleme cihazları yaygın bir şekilde her gün kullanılmaktadır. Denetim konusunda da ciddi sıkıntılar vardır. Denetimin zor olduğu bu ortamda ülkemiz kültür ve eğitimini uygun olmayan şekilde deforme edebilecek müzik yayını yapılmaktadır. Defalarca tekrarlanan ve değişik yollarla çekici hale getirilen müzik zaman içerisinde alışkanlık oluşturabilmektedir. Sonuç olarak çağlar boyunca yaratmak için büyük ve çok değerli çabalar harcanmış olan müzik kültürümüz zaman içerisinde yaralanabilir ve hatta yok olabilir.

Dünyada iletişimin yoğunlaşmasıyla kültürler arası etkileşimin artması ve hızlı değişimler her kültürün kendine daha çok sahip çıkmasını, korunmasını gündeme getirmiştir. Dünya kültürü içinde çok farklı ve özel bir yerde duran ülkemiz müzik kültürünü dünyaya tanıtmak önemli bir kültürel davranıştır. Bu durumda uğraşısı kültür olan her fert, dünya kültürleri ile alış-veriş içerisinde olmalı ve ülkesinin kültürünü dış ülkelere tanıtmaya hedefine sahip olmalıdır. Bu anlamda ülkemiz bestecilerinin gerçekleştirdiği gitar eserlerinin, yurt dışında popüler bir saz olan gitar çalanlara ulaştırılması önemlidir.

Ülkemizde Gitar

Müzik okullarında gitar sanat dallarının açılması türlü nedenlerle gecikmiştir. Bunun farklı nedenlerinden bir tanesi, konservatuarların asıl amacının senfoni ve opera orkestralarına çalgıcı yetiştirmek olduğu düşüncesidir. Çünkü gitar bir klasik orkestra çalgısı değildir. Dünya konservatuarlarında klasik gitar 1930'lu yılların başından bu yana meslek sazi olarak kabul edilmiştir (Örnek: Madrid Konservatuarı 1929). Gitar hem eşlik sazi hem solo saz niteliklerine sahip olması ve çok sesli müziğe çok yatkın bir saz olması nedeniyle ülkemiz müzik yaşamında önemli bir yer alabilir. Ne yazık ki Bela Bartok ile birlikte halk müziği üzerine çok önemli çalışmalar yapmış olan Ahmet Adnan Saygun'un tavsiye etmemesi üzerine 1970'li yıllarda İstanbul Devlet Konservatuarında gitar sanat dalı açma çabaları gecikmeye uğramıştır. 1980'li yılların ortalarından itibaren gittikçe artan sayıda gitar sanat dalları müzik okullarında kurulmaya başlamıştır. Üniversitelerin müzik eğitmeni yetiştiren kurumlarının hemen hepsinde gitar eğitimi yapılandırılmıştır.

Bu kurumlardan yetişen öğretmenler görev yaptıkları kurumlara gitar eğitimini taşımışlardır. Bunun sonucu gitar zamanla daha önceki yıllarda ilk ve orta öğrenim kurumlarında çok önemli kültürel hizmetler vermiş olan mandolin ve blok flüt'ün yerini almaya başlamış ya da o enstrümanlar kadar çok çalana ulaşılmıştır.

Yaygınlaşan gitar merakı bu sazın öğrenilmesine olan ilgiyi artırmıştır. Gittikçe artan gitar edinme ve öğrenme talebini karşılamakta zorlanılmaktadır. Özel eğitim veren kuruluşlar oluşmaya ve gün geçtikçe sayıca artmaya başlamıştır. Özenen öğretim yapan kuruluşların sayıca artışı bilimsellik konusunda bazı problemleri de yanında getirmiştir. Bununla birlikte de gitar ülkemizde hızla tanınan ve aranan bir saz haline gelmiştir. Sonucunda gitar festivalleri, gitar icra ve beste yarışmaları birbiri ardına düzenlenmiştir. Çünkü bu konuda toplum üzerinde bir açlık olduğu gerçektir.

Dünyada yaşanan gitarın gelişim sürecinin bir benzeri de ülkemizde yaşanmış ve yaşanmaktadır. Kontrolsüz yapıp dinleyicilere sunulan çalışmaların bazıları kısır ve toplumu yanlış yönlendirici nitelikte olmuştur. Popülerlik ile halk müziği kavramları çoğu zaman iç içe düşünülmüş ve başarısız uyarlamalar halk müziğimize bazı zararlar verebilecek duruma gelmiştir. Ortada yine uzmanlardan oluşacak ciddi bir denetleme kurulu eksikliği sorunu vardır. Bu konuda hem halk müziğini hem de klasik müziği çok iyi tanıdığını kanıtlamış olan, dünya müzik tarihinin önemli simalarından Brazilya'lı besteci Heitor Villa-Lobos'un çok önemli açıklaması vardır. Heitor Villa-Lobos popüler müzik halkın tanıdığı, sevdiği ve şarkı olarak da söylediği müzik türü olduğunu, oysa "halk müziği" büsbütün başka olduğunu söylemiştir. Halk müziğinin, halkın yaşam dolu gelişiminin sesle ifadesi olduğunu, bu müziğin popüler olmayabileceğini ama yine halkın müziği olduğunu iddia eder. "Öyleyse, "popüler müzik" halk psikolojisinin, "halk müziği" ise halk biyolojisinin ifadesidir" der¹.

Görülür ki "halk müziği", "halkın müziği", "klasik müzik", "eğitim müziği" gibi kavramlar toplum için çok titizlikle ele alınması, yetkin olmayanların aktif bir şekilde içine girmemesi gereken hassas konulardır. Bu konuların özellikle üniversitelerin ilgili bölümlerinde özenle incelenip, araştırma sonuçlarının bir tavır olarak halka kazandırılması yönünde bir misyon üstlenmesi toplum için çok yararlı ve önemlidir.

Sonuç ve Öneriler

Üniversitelerin eğitim programlarına "Müzik İşletmeciliği ve Pazarlaması", "Müzik Kütüphaneciliği", "Akustik ve Ses Kayıt Bilimi" gibi eğitimleri veren bölümlerin açılması hem yeni uzmanlık dallarının oluşturulması ve hem de ülkemizde var olan önemli bir açığın kapatılması yönünden çok yararlı olabilir. Daha önce de bahsedildiği gibi bu tip ihtiyaçlar, günümüzde tesadüf olarak saygın sanatsal ehliyeti ya da

---

¹Ahmet Say, Müzik Öğretimi (Ankara : Müzik Ansiklopedisi Yayınları, 1995) s. 27-28.

düşüncesi olmayan çok kısıtlı bir zümrenin elindedir. Bu zümre ise kişisel rant uğruna keyfi ve şahsi uygulamalar yapmaktadır. Amaç sanattan ziyade ekonomik çıkarıdır. Böyle bir durumda ise amaçlar uğruna ülkenin var olan sanatına gerekli titizlik ve saygı gösterilmemektedir. Bir anlamda ülke zevklerine müdahale edilmekte, kültür anlayışı tahrip olmaktadır. Bu tip memleket meselelerini önemsemeyen zihniyete, karşı davranışı bir anlamda ülkenin bilim, kültür kalesi diyebileceğimiz üniversitelerin üstlenmesi gereklidir düşüncesindeyim.

Bunun için bir an önce ülkemiz bestecileri tarafından gerçekleştirilmiş eserlerin külliyatlarının çıkartılması gerekir. Mümkün olanların birer kopyasının Devlet Kütüphanelerinde bulundurulması gereklidir. Kütüphanelerde bulundurulması mümkün olmayanlara da ulaşılabilecek yolların belirtilmesi uygun olur. Yukarıda bahsedilen kaynakların kullanımı bir ön çalışma gerektirir. Ön çalışmada ilk olarak, var olan eserlerin külliyatının çıkartılıp, sınıflandırması yapılmalıdır. Sınıflandırma form, tür, enstrüman, enstrüman grupları, kronoloji ya da bölgesel yapılabilir. Daha sonra önceki bahsedilen olanaklar kullanılarak tanıtımı yoluna gidilir ve diğer ülke müzisyenlerinin ilgisine sunulabilir. Bir an önce milli kütüphane arşivlerinde bulundurulmak üzere kaynak toplanmasına gidilmelidir. Bu kaynak toplama ses ve görüntü kayıtları, yazılı belgeler olmak üzere iki ana başlıkta toparlanmalıdır. Telif nedeni ile elde edilmesine imkan olmayanların da ulaşım adresleri hakkında bilgi kapsamı gereklidir. Ülkemize ait bestelerin çoğalmasa neticesi eğitime de çok katkıda bulunur. Küçük yaşta çocukların duydukları, bildikleri ve alışmış oldukları müzikle ilgilenmeleri daha özendirici ve kolay olur. Müziğe başlama yaşı da erkene alındıkça ülkenin genel müzik anlayışı ve seviyesi yükselir. Bir sonuca ulaşıldığı takdirde hemen o yıl ülkenin küçük yaşta çocuk sayısı kadar bir yıl ileri gidilmiş demektir. Bu bir rüya değildir. Çünkü ülkemizde o yaş grubundaki çocukların tümünde eğitim mecburidir.

Bu güne kadar yapılmış tüm eserlerin icra, nota yazımı ve audio kayıt işlemlerine bir an önce başlanmalıdır. Bunun için devlet olanaklarından yararlanılmalı, eksik olan ihtiyaçların da bir an önce giderilmesi yoluna gidilmelidir. Devlet için çalışan senfoni, oda, opera ve bale, üniversite, güzel sanatlar okulları orkestraları, koroları, solist sanatçılar vardır. Daha önceden külliyatı belirlenmiş olan bu eserler, bir program çerçevesinde bahsedilen grup ya da şahıslar tarafından seslendirilmelidir. Bu işlem yapılırken kalite düşünülmemelidir. Çünkü bir besteci tarafından emek ve düşünce harcanarak ortaya çıkarılmış her eser halka duyurulmayı hak etmiştir. Bu eserlerin tümü yine notaları çoğaltılarak ilgilienlere sunulmayı da hak etmiştir. Bu eserlerin notaları yazılıp matbualarda çoğaltılmalı, en az birer örneği Devlet Kütüphanelerinde bulundurulmalıdır.

Gitar eşlik sazı ve/veya solo saz olarak kullanılabilmesi, çok sesli müzik yapılabilmesi, teminindeki kolaylık, gençler arasında yaygınlığı nedeniyle hem konser sazı hem

de okullarda eğitim amacıyla kullanılabilir ülke şartlarına çok uyan bir müzik enstrümanıdır. Ülkemiz ve müziğinin tanıtımında çok kısa bir geçmişi olmasına rağmen belirli bir yol kat edilmesine neden olabirmiştir. Bu nedenle gitarla ilgili, gitar müziği besteleyen, düzenleme yapan, eğitimini veren, icra eden, öğrenen, çalmaya istekli olanlar ciddi bir şekilde ele alınmalı, programlanmalıdır. Sonuç ülkemizin kültür zenginliğine yeni bir boyut getirecektir.

Üniversiteler bilim, sanat yuvalarıdır. Bir anlamda kültürün has ve yoğun olduğu kurumlardır. Halkın aydınlanması, bilinçlenmesi konusunda belki de en önemli görev üniversitelere düşer. Üniversiteler bu anlayış yönünde örnek davranışlar göstermeli ve halkla direkt ilişki kuracak sistemler oluşturmalıdır.

Kaynaklar

Say, A. (1997). Müzik Tarihi, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.

Say, A. (1995). Müzik Öğretimi, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.

Turani, A. (1999). Çağdaş Sanat Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Uluocak, S. (2011). Klasik Gitar Tarihi-II, Doruk Yayıncılık, İstanbul.

United Nations Statistics Division, revised Sept. 20th, 2011.